

OMUL – SUBIECT ESTIMATOR ȘI CREATOR DE VALORI

Prof. univ. dr. Ioan N. Roșca,
Facultatea de Filosofie, Universitatea Spiru Haret

Abstract. *From an axiological perspective, any point of view which attempts to define man by the primacy of a single faculty - only by reason, or only by affection, or only by will - is one-sided, incomplete, impoverished. Man is a complex subject, in him reason, affection and will constitute three complementary powers.*

1. Homo aestimans – ființă subiectivă complexă

Omul este o ființă tot atât de complexă ca și valorile al căror creator sau receptor este.

Așa cum valorile, concretizate în creațiile de diverse tipuri, sunt uniri de bunuri cu aprecieri, iar aprecierile presupun atât cunoștințele cât și sentimentele referitoare la obiectele prețuite, tot așa omul valorificator se definește ca subiect deopotrivă cognitiv și afectiv, după cum, în măsura în care creează și transformă obiectele prețuite în bunuri, este, esențialmente, și volitiv.

Afirmația că omul se definește nu numai prin rațiune, cum se spune de obicei, ci prin toate cele trei principale facultăți subiective denotă faptul că, în plan valoric, și chiar existențial, toate facultățile sale sunt indispensabile și corelative, astfel că niciuna nu le determină pe celelalte. Într-adevăr, se poate argumenta că oricare din cele trei facultăți le implică pe celelalte și că ființa numită om și-ar pierde această calitate dacă ar fi lipsită de oricare din facultățile amintite.

Desigur, există unele activități și forme ale creației umane, cum ar fi știința, în care rațiunea cercetătorului joacă un rol preponderent și concludent, după cum există și altele, cum ar fi morala, arta, religia, în care sentimentul deține acest rol dominant și hotărâtor. Dar nici știința nu se edifică numai prin rațiune, nici formele de creație nonștiințifice amintite nu se realizează numai prin sentiment, ci atât cea dintâi, cât și celelalte implică ambele facultăți cognitive și creative.

Pentru a justifica interferența minții și inimii în variatele tipuri de creații spirituale, să ne referim, mai întâi, la știință și religie, care, aparent, sunt diametral opuse în ce privește sursele lor cognitive.

Omul de știință nu se afirmă exclusiv prin rațiune. Chiar și acesta apelează și la alte resurse, neraționale, cum ar fi factorul afectiv, imaginativ etc. Einstein, de exemplu, afirma că teoria sa a relativității și a unui continuum spațio-temporal cvadridimensional este un produs al imaginației sale. Demersul strict logic vizează expunerea unei teorii științifice deja elaborate, iar nu însuși procesul elaborării. Expunerea este controlată de rațiune, care urmărește să respecte legile logice și, deci, sensurile precise date termenilor utilizați, corectitudinea formală a judecăților și raționamentelor, coerența demersului expozitiv în ansamblul său. În schimb, procesul elaborării angajează toate disponibilitățile cognitive ale cercetătorului, inclusiv pe cele neraționale, în

principal pe cele afective sau volitive, chiar dacă acestea vor gravita, de regulă, în jurul gândirii sale. Mai mult, D.D.Roșca, de exemplu, considera că orice judecată de existență presupune o judecată de valoare, care, precum se știe, se bazează și pe elemente afective. El afirma că judecata de existență „Lucrul acesta există” se întemeiază pe judecata de valoare „Lucrul acesta mă interesează, mă privește.”¹ Rolul elementelor nonraționale în cunoaștere este relevat în contemporaneitate de un gânditor ca Richard Rorty și în genere de autori postmoderniști. La rândul nostru, apreciem că pentru a cunoaște este necesar și să vrei și să dorești să cunoști, sau să nutrești speranța sau chiar credința că vei reuși să cunoști, toate aceste elemente subiective constituind suporturi și resorturi fără de care procesul intelectual nici nu s-ar putea declanșa.

În legătură cu distincția amintită, ar fi interesant de remarcat că, precum se pare, nu puțini epistemologi neglijează diferența dintre cele două planuri – cel al cercetării și cel al expunerii – de vreme ce tind să reducă felul cercetării la modalitatea de a expune rezultatele ei.

O altă dovadă, la fel de convingătoare, despre prezența elementului afectiv în știință, ca domeniu al creației și al valorii, poate fi furnizată de distincția dintre adevăr ca atribut al unei judecăți sau al unei întregi teorii și adevăr ca valoare. Adevărul ca atribut al cunoștințelor se adresează rațiunii, care verifică respectivul adevăr urmărind faptul dacă acesta respectă diferitele criterii ale veridicității, cum ar fi corespondența cu faptele de observație, coerența cu un ansamblu de propoziții considerate ca adevărate etc. În schimb, în cazul în care un adevăr științific este prețuit ca valoare, omul se atașează de acel adevăr și afectiv și chiar volitiv, în măsura în care vrea să-l promoveze și să-l aplice.

Așadar, creațiile științifice nu sunt exclusiv raționale, ci implică și elemente afective și, în genere, nonraționale atât în procesul elaborării lor, cât și, odată elaborate, în cazul evaluării lor, al prețuirii lor ca valori.

¹ D.D.Roșca, *Existența tragică*, București, Ed. Științifică, 1968, p. 168.

Pe de altă parte, religia și omul religios nu se afirmă exclusiv prin credință. Credința sau sentimentul că există Dumnezeu constituie numai esența sau nucleul oricărei religii monoteiste. Dar orice religie conține și explicații, cărora încearcă să le dea o formă coerentă, teoretică, îndeosebi despre crearea lumii și a omului. Creștinismul, de exemplu, susține crearea lumii din nimic și a omului după chipul și asemănarea lui Dumnezeu.

În celebra sa carte *Eseu despre om*, Ernst Cassirer afirma că „în domeniul îndreptățit al mitului și religiei, concepția despre natură și despre viața umană nu este deloc lipsită de orice semnificație rațională.”² Totodată, punând în evidență specificul celor două forme de cultură, filosoful adăuga: „Mitul și religia primitivă nu sunt deloc cu totul incoerente, ele nu sunt lipsite de sens sau rațiune. Dar coerența lor depinde mult mai mult de unitatea de simțire decât de regulile logice.”³

Prezența elementului rațional în religie devine și mai evidentă dacă avem în vedere interferența dintre religie și teologie. În esență, religia este credința în existența lui Dumnezeu, pe când teologia este încercarea de justificare rațională a religiei, în speță a credinței în existența lui Dumnezeu. Teologul pleacă de la credință și revine la aceasta prin rațiune. Mărginit în demersul său rațional de credință ca punct de plecare și de sosire, teologul își fortifică rațiunea prin credință. Împrumutând unele argumente teologice, religiosul își întărește credința prin rațiune.

Morala, ca totalitate a conduitei liber consimțite de realizare a binelui, îmbină, la rândul ei, sentimentele și volițiunile morale cu ideile. Omul de bine se comportă, de regulă, sentimental. Astfel, un act autentic moral, o binefacere, izvorăște din sentimentul solidarității, iar nu din justificări raționale. Dar actul moral necesită și cunoștințe raționale. Pentru a ajuta o bătrână să treacă strada, trebuie să mai și știm dacă vrea să traverseze sau nu. În genere, pentru a desăvârși umanitatea din noi și din semenii noștri, este necesar să și cunoaștem în ce constă această umanitate, acest fond generic uman.

În istoria eticii, unii autori, J.-J. Rousseau a afirmat primatul sentimentelor morale față de cunoștințele morale, în timp ce Imm. Kant, deși influențat de Rousseau, a pus accent pe rațiunea practică. Autorul romanului filosofic și pedagogic *Emil* afirma: Există deci în fundul sufletelor un principiu înnăscut de justiție și de virtute, pe temeiul căruia, împotriva propriilor noastre maxime, judecăm acțiunile noastre și pe cele ale altuia ca fiind bune sau rele, iar acestui principiu îi dau numele de conștiință.”⁴ Totodată preciza că actele conștiinței „nu sunt judecați”, ci sunt „sentimente înnăscute”⁵, cum ar fi iubirea de sine, teama de durere, groaza de moarte, dorința bunăstării, iubirea binelui și ura răului. În schimb, în lucrarea sa *Bazele metafizicii moravurilor*, filosoful de la Königsberg, preciza că izvorul actelor morale îl constituie datoria, care îi este relevantă omului de către rațiune. Datoria, adăuga el, unifică maxima (subiectivă) și legea morală (obiectivă). În acest sens, potrivit lui, formula fundamentală a imperativului categoric (formula legii universale) este următoarea: „Acționează numai conform acelei

² Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, București, Ed. Humanitas, 1994, p. 115.

³ *Ibidem*, p. 116.

⁴ J.-J. Rousseau, *Emil sau Despre educație*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1973, p. 275.

⁵ *Ibidem*, p. 276.

*maxime prin care să poți vrea totodată ca ea să devină o lege universală.*⁶

Morala își sporește elementele cognitive, raționale și prin faptul că este influențată de etică, prin care se înțelege, de regulă, teoria moralei. Întrucât se vrea prospectivă și normativă, orice teorie etică urmărește ca ideile, principiile și normele pe care le teoretizează să fie intimizate de om și traspuse în conduitele sale morale. Iar principiile și normele morale închid în ele și unele reflecții generale, filosofice cu privire la menirea omului, la datoriile sale, la rostul său în lume.

Arta încorporează în imaginile sale de diferite tipuri nu numai sentimente, ci și idei despre ceea ce este frumos (sau urât) atât pentru treapta reprezentării, cât și pentru gândirea intuitivă. Astfel, operând cu imagini, arta în genere și, cu atât mai mult, arta reflexivă nu rămâne la ele, la simplele aspecte imagistice, ci caută să sugereze prin intermediul acestora elemente generale și esențiale, care țin de ordinea lumii fizice și a umanului și se răsfrâng în ceea ce este perceptiv și reprezentabil. În consecință, omul de artă manifestă nu numai atașament afectiv față de conținuturile sensibile și de cele suprasensibile, ci și intuiție ideatică, prin care surprinde integrarea osmotică a sensibilului în suprasensibil. El este ca o cutie de rezonanță, în care sentimentul și intuiția frumosului se potențează în mod reciproc.

În concluzie, din perspectivă axiologică, orice punct de vedere care definește omul prin primatul unei singure facultăți, sau numai prin rațiune, sau numai prin afectivitate, sau numai prin voință, este unilateral, incomplet, sărăcitor. Definițiile raționaliste, emoționaliste sau voluntariste date omului comit eroarea numită *pars pro toto*, prin care dau partea ca întreg. O ființă exclusiv rațională, insensibilă și abulică, ar fi un fel de automat ideatic, incapabil să se atașeze de ele sau să le pună în practică. Una exclusiv emotivă, irațională și abulică, ar vibra emotiv fără pic de discernere și de putere de acțiune. În fine, exclusiv voluntară, ar prezenta cecitate ideatică și afectivă și, deci, ar fi de un voluntarism haotic, orb.

Axiologic, omul este un subiect complex, la care rațiunea, afectivitatea, voința constituie trei puteri complementare și complinite. Așa cum nu putem exclude din definiția omului rațiunea, tot așa nu putem admite o ființă specific umană lipsită complet de sentimente sau de voință.

Din definirea omului ca subiect valoric prin conjuncția celor trei facultăți subiective specific umane nu rezultă câtuși de puțin ideea că ele s-ar relativiza și diminua reciproc. Personal, afirm faptul că ele se potențează în mod reciproc. Afirm, de asemenea, că, pe fondul interacțiunii, când una, când alta din facultățile subiective joacă un rol decisiv, hotărâtor. În genere, în orice activitate umană liberă se afirmă și trec pe primplan, de regulă, succesiv, un moment cognitiv-intelectiv, un moment optativ-afectiv și unul acțional-voluntar. În cazul succesivității amintite, opțiunea afectivă depinde de cunoaștere, iar voința – atât de cunoștințe, cât și de sentimente. Dar ordinea semnalată poate să comporte inversiuni. În situații de viață din cele mai semnificative, cum ar fi faptul de a te îndrăgosti sau chiar de a opta pentru o anumită profesiune, sentimentele pot precumpăni și conduce la o decizie mai înainte ca rațiunea să caute motive și justificări. În alte cazuri, cum sunt cele care cer o rezolvare urgentă, voința poate decide cvasiindependent, fără a fi mișcată prea mult de argumente cognitive sau afective. Oricum, în toate cazurile, inclusiv în cele în care primează sentimentele sau voința, rațiunea este prezentă, fie și implicit. Este însă de dorit ca ea să fie și explicită, pentru că, departe de a anula specificul alegerilor afective sau al deciziilor voluntare, le

⁶ I. Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, București, Ed. Științifică, 1972, p. 39.

face să fie mai luminoase și mai temeinice, iar nu oarbe și lipsite de trăinicie.

2. Omul - creator al tuturor bunurilor și valorilor

Dat fiind faptul că orice tip de valoare implică nu numai obiectele demne de a fi prețuite, ci și aprecierile, omul, ca subiect prețuitor, este creatorul tuturor tipurilor de valori, fie materiale, fie spirituale.

Într-adevăr, de la natură, nativ, omul este înzestrat cu potențialități prin care poate să evalueze variatele obiecte ca bunuri corespunzătoare diferitelor trebuințe și aspirații umane și să realizeze orice specie de valoare. Prin instinctual de autoconservare și dragostea de sine este înclinat mai mult spre valorile materiale, prin imboldul iubirii – mai mult spre valorile spirituale.

Dacă în orice tip de valoare omul se angajează cu întreaga sa subiectivitate, cu toate principalele sale facultăți și, mai ales, cu dimensiunea sa afectivă, în schimb, în ce privește valorile de un anumit tip, el își exercită în principal, hotărâtor, o anumită facultate, aflată într-un anumit raport cu celelalte și care corespunde respectivului tip de valori.

Omul poate fi și este efectiv creatorul întregii sale paletă de specii de valori tocmai pentru că facultățile sale subiective sunt nu numai interactive, ci și, în contextul conexiunii lor, relativ autonome, fiecare reclamând și fiind, la rândul ei, solicitată de anumite aprecieri și valori. Astfel, deși implică subiectivitatea în toată complexitatea ei, valorile teoretice (științifice și filosofice) presupun ca facultate specifică rațiunea în sens larg (inclusiv cu înțelesul de intelect), valorile morale se întemeiază pe sentimentul binelui, cele artistice pe sentimentul frumosului, iar cele religioase – pe credință. În funcție de specia valorilor pe care le realizează, omul este ființă hedonică, vitală, economică, politică, juridică, teoretică, morală, artistică, religioasă.

Centru al tuturor tipurilor de valori, omul se afirmă, prin variatele tipuri valorice, atât ca pluralitate de dimensiuni valorice mai mult sau mai puțin autonome, cât și ca eu unitar, ca unitate subiectivă într-o polifonie deconcertantă.

În primul rând, omul valoric este unitar pentru că, în pofida faptului că orice tip de valoare este distinct, orice valoare angajează întreaga subiectivitate umană, principalele facultăți ale acesteia, indiferent de proporția în care le solicită.

În al doilea rând, omul ca centru de valori este unitar prin însuși faptul că, deși distincte, speciile de valori îi aparțin, corespund unor facultăți și cerințe prin care se realizează ca întreg și care, deci, nu s-ar putea exclude unele pe altele decât cu condiția unilateralizării umane, astfel încât și valorile corespondente sunt mai curând complementare și convergente decât divergente.

Omul este determinat să cultive întreaga gamă a speciilor valorice atât de cerințele subiective corespunzătoare multiplelor sale posibilități subiective, cât și de trebuințele obiective rezultate din calitatea sa de ființă socială. Astfel, dacă ne referim fie și numai la valorile spirituale, convețuirea socială îi incumbă să promoveze și adevărul, și binele, și frumosul și sacrul. În relațiile cu semenii săi, pentru conviețuire, omul are nevoie să fie ghidat de cunoștințe adevărate, să se comporte corect și cinstit, să iubească muzica și dansul, literatura și artele plastice și să manifeste și un anumit sentiment al sacrului, prin care va conferi o temelie certă tuturor celorlalte valori și se va proteja și pe sine împotriva amorului propriu, a orgoliului exacerbat.

Dar, pentru a promova valorile, omul trebuie ca, în prealabil, să le și creeze sau să le

recepteze pe cele existente. El poate fi receptor și creator al tuturor valorilor sale în solitudine, în calitatea sa de ființă contemplativă, dar nu poate să le promoveze și să le comunice decât ca ființă sociabilă și activă.

Distingând între dimensiunile amintite ale omului, David Hume observa că unii oameni sunt mai mult contemplativi, iar alții mai mult sociabili și activi. Potrivit lui, „cel mai desăvârșit caracter se va afla între aceste extreme”⁷, astfel că firile cele mai fericite sunt cele echilibrate, deopotrivă de contemplative și de sociabile și active. Iar întrucât conduitele autentice sunt ghidate de cunoaștere, el prevenea: „Lasă-te dus de pasiunea ta pentru știință..., dar știința ta să fie omenească și, ca atare, să aibă legătură directă cu acțiunea și cu societatea.”⁸

Într-adevăr, cine este excesiv de contemplativ poate fi un bun cunoscător al valorilor, dar riscă să nu se bucure de compania celorlalți și să se izoleze, iar cine este excesiv de sociabil și de activ riscă să viețuiască superficial și să nu comunice autentic cu ceilalți pentru că este lipsit de valori. Așadar, nici numai consumator de cărți și de cultură în genere, fără a folosi efectiv cultura în relațiile cu ceilalți, dar nici angrenat perpetuu în activitate, fără să fi citit o carte sau fără orice alt element de cultură.

Omul este înzestrat pentru crearea tuturor speciilor de valori și este menit, prin statutul lui social, să le cultive și să le promoveze pe toate.

BIBLIOGRAFIE

[1] Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, București, Ed. Humanitas, 1994, p. 115.

[2] Hume, David, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 91.

[3] Kant, I., *Întemeierea metafizicii moravurilor*, București, Ed. Științifică, 1972, p. 39.

[4] Roșca, D.D., *Existența tragică*, București, Ed. Științifică, 1968, p. 168.

[5] Rousseau, J.-J., *Emil sau Despre educație*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1973, p. 275.

⁷ David Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 91.

⁸ *Ibidem*, p. 92.